

УДК: 894.341

Т. КАСЫМБЕКОВ – ТАРЫХЫЙ ЖАНРДЫН ЧЕБЕРИ

*Жамгырчиева Г.Т. – филол.и.д.,
ОшМУнун профессору*

Аннотация: Макалада романист жазуучу, кыргыз адабиятындагы тарыхый жанрдын чебери Т.Касымбековдун чыгармачылыгы тууралуу сөз болот. Калемгердин “Сынган кылыч” баштаган тарыхый жанрдагы чыгармалары адабий талдоого алынып, коомдогу ыймандык жана аң-сезимдик өнүгүүсүндөгү мааниси белгиленет, тарыхый романдагы образдардын көркөм иштелишине көңүл бурулат.

Өзөктүү сөздөр: Т.Касымбеков, “Сынган кылыч” тарыхый романы, сюжет, поэтика, образдык талдоо, аң-сезим, ыймандуулук, мекенчилдик.

Т. КАСЫМБЕКОВ - МАСТЕР ИСТОРИЧЕСКОГО ЖАНРА

*Жамгырчиева Г.Т. – д.филол.н.,
профессор ОшГУ*

Аннотация: Статья посвящена творчеству романиста, мастера исторического жанра кыргызской литературы Т. Касымбекова. В литературе анализируются произведения Калемгера в историческом жанре, начиная со «Сломанного меча», подчеркивается их значение в развитии нравственности и сознания в обществе, уделяется внимание художественному развитию образов исторического романа.

Ключевые слова: Т. Касымбеков, исторический роман «Сломанный меч», сюжет, поэтика, образный анализ, сознание, нравственность, патриотизм.

T. KASYMBEKOV - MASTER OF HISTORICAL GENRE

*Zhamgyrchieva G. – Doctor of Philology,
Professor of Osh State University*

Annotation: The article is devoted to the work of the novelist, master of the historical genre of Kyrgyz literature T. Kasymbekov. The literature analyzes the works of Kalemger in the historical genre, starting with *The Broken Sword*, emphasizes their importance in the development of morality and consciousness in society, and pays attention to the artistic development of images of the historical novel.

Key words: T. Kasymbekov, historical novel "Broken Sword", plot, poetics, figurative analysis, consciousness, morality, patriotism.

Кыргыз кесипкөй адабиятында 1960-жылдар чынында жаңычыл адабияттын, жаңы идеологиянын, модернисттик доордун башталышы болгон. Хрущевдук "желаргынын" жана космос доорунун келиши, ааламдашуунун башталышы жаңычыл адабияттын, жаңы теманын, форманын жаралышына жол ачып, адабиятка "алтымышынчылар" деген атка конгон жаңы муун келген. Поэзияны жаңылаган С. Эралиевден тартып Ж. Мамытов, Т. Кожомбердиев, О. Султановдор кыргыз поэзиясын алга сүрөшсө, проза менен драматургияда жаңы доорду Т.Касымбеков, М. Байжиев, М. Гапаров, К. Акматов, К. Жусубалиев, Б. Жакиев, Т. Абдымомуновдор башташкан.

«Алтымышынчылар» бир чети татаал мезгилде адабиятка аралашышып, экинчиден жаңыча изденүү түйшүгүн көтөрүп, терең психологизмге карай чечкиндүү кадам

ташташып, негизги чыгармачылык ойду каармандын жан дүйнөсүн, ички психологиялык кубулуштарын ачууга жана сюжет куруу ыкмасын жаңыртууга багытташкан. Улуттук адабияттын чегинен чыгып, дүйнөлүк адабиятты үйрөнгөндүгүнө байланыштуу новаторлукка жана адамдын ишин, кыймыл-аракетин, адам мүнөзүн үстүртөдөн сүрөттөгөн салттуу көрүнүштөрдөн качышып, адамды сүрөттөөнүн жаңы ыкмаларын табууга умтулушкан. Адамга өзгөчө мамиле жасашып, жан дүйнөсүн көрсөтүү, лирикалуулукка ыктоо, психологизмди багынтуу аракеттерин башташкандарынан улам улупук адабияты жанрдик да, формалык да жактан байышына жардамдашышкан. Философиялык, психологиялык, социалдык-турмуштук чыгармаларды көбүрөөк жазышып, чындыкты ар түрдүү деңгээлден көрсөтүүнү башташкан. Албетте, мындай жаңы нерселер, жаңы көрүнүштөр, ыкмалар талаш-тартыштарды, карама-каршылыктарды жаратып, аны кабыл албагандар көп чыккан. Мындагы таң калыштуу нерсе каардуу тоталитардык режимге карабастан туруп, ар кандай коддор менен, символдор менен, кыйыр жолдор менен да, тике жолдор менен да ошол режимге каршы турган чыгармалар менен чыгып кетишкен [5].

Жазуучу Төлөгөн Касымбеков азыркы Жалал-Абад облусунун Аксы районундагы Ак-Жол кыштагында мугалим, Кичи-Ак-Жол айылдык советинин жооптуу катчысы болуп иштеп эмгек жолун баштаса, анын Кыргыз мамлекеттик университетинин филология факультетин эс токтотуп калган чагында окуп бүтүрүп, редакцияларда эмгектенип эл-жер тааныган. Кыргызстан жазуучулар союзунда адабий консультант, 1987-жылы ВААПтын Кыргызстандагы бөлүмүнүн башчысы болуп иштеши анын инсан жана кесипкөй жазуучу катары такшалуу жолундагы көрүнүктүү окуялар болгон десек жаңылышпайбыз.

Көркөм адабияттагы чыгармачылык жолуна келсек, Т.Касымбековдун “Кичинекей жылкычы” деген чыгармасы 1952-жылы “Советтик Кыргызстан” журналына (кийинки “Ала-Тоо” журналы болгон) басылган. Ал эми “Адам болгум келет” повести 1965-жылы “Советский писатель” басмасынан орус тилинде басылган. 1966-71-жылдары чыккан “Сынган кылыч” тарыхый романы орус тилине которулуп, андан кийин Советтер Союзунун бардык элинин тилине которулган. 1980-жылы “Прогресс” басмасы бул романды англис тилинде чыгарган. Башка чыгармаларынын арасында Кыргызстандын тарыхын XIX кылымдын ортосунан баштап XX кылымдын башына чейин баяндаган “Келкел”, “Чапкын”, “Баскын”, “Кыргын” деген романдарын атаса болот. Белгилүү жазуучу 1959-жылдан тартып СССР Жазуучулар союзунун мүчөсү болгон. 1986-жылы “Кыргыз эл жазуучусу” наамын алган. 1990-1994-жж. Кыргыз Республикасынын Эл депутаты, тил, маданият жана билим боюнча, улуттар аралык парламенттик комиссиянын жетекчиси жана эркин Кыргызстан Жазуучулар союзунун башчысы болгон коомдук ишмерлик жолу калемгердин атуулдук позициясынан кабар берип турат.

“Сынган кылычты” жазууда Т. Касымбеков зор чыгармачылык түйшүк тартып, изденип, бараткан багытынан бирде табылга таап, бирде тайып адашып, канча жолу көздөгөнүн алып, канча жолу жаза сермеп, өзү менен өзү тереңдеп күрөшүп, өзүн-өзү сындан өткөргөн. Роман басылып чыгууда татаал тосмолорго туш келген, жана аларды жарып өтүп жарыкка чыгып, окурмандарга жеткен.

Жазуучунун “Келкели” жарыяланганга чейин аябай көргүлүктү көрсө, “Сынган кылыч” окурмандардын колуна тийгенден кийин андан татаал тагдыр күтө баштады (экөөнүн тең жолу оор болгон). Романдын эки китеби тең көркөм сөз ышкыбоздору тарабынан абдан жылуу кабыл алынып, калайыктын калың катмарына тез тарап, ага делген кызыгуу жанбай уланып, Шералы, Абил сыяктуу каармандары ылакап атка көчүп, кыргыз арасында өзүнчө эле бир элдик чыгармага айланып кетти. Кыргызча да, орусча да кайра-кайра басылып, башка тилдерде эркин сүйлөп, ал эмес, англисчеге да жетти. Жалпы союздук окурмандар менен адабиятчы-сынчылар В. Озеров, В. Щербина, В. Оцковский, С. Плеханов, Л. Лебедевдин көңүлүн өзүнө буруп алууга жарады.

“Сынган кылыч” 1960-жылдардын экинчи жарымы менен 1970-жылдардын башында кандай кызыгуу туудуруп окулса, азыр да ошондой эле ыкылас жандырып окулуп жатат. Ага кызыгуу эртең да басаңдабайт, нары улана берет, өзүнчө маанилүү себептери бар, учурунда чечмеленет.

Тарыхый жанр өткөн замандын жана азыркы мезгилдин коомдук турмушундагы конкреттүү тарыхый окуяларды жана адамдарды сүрөттөөгө арналган көркөм искусствонун бир тармагы. Кыргыз эл жазуучусу Т.Касымбеков – тарыхый жанрда жазган кыргыз романистикасынын чебери, тарыхый кырдаалды таасын түшүнгөн, көркөм жалпылап берген калемгер. Анын көркөм өнөрканасындагы эң көрүнүктүү чыгарма “Сынган кылычтын” тарыхый жанрга тиешелүүлүгүн чыгарманы жазуу принцибинин историзм болуусунан да көрүүгө болот. Романда Кокон хандыгынын эки кылымга жакын убакытты камтыган бийлигин жана андагы кыргыздардын ордун, аларды ачууда архивдик материалдарга таянуу, элдик санжырага, кыргыз тарыхчы окумуштууларынын эмгектерине таянуусунан да байкайбыз. Жазуучу мында тарыхты жазып эле тим болбостон учурдагы тарыхый окуялардын келип чыгуусундагы мурунку окуялардын шарт түзүшү тууралуу ой жүгүрткөн.

Т.Касымбековдун “Сынган кылыч” тарыхый романын 1- китеби 1961- жылы, экинчи китеби 1976-жылы жарык көрүп, элдик китепке айланды. Роман мектеп программасына эгемендүүлүк жылдары гана киргизилди. Бул советтик идеологиянын чектөөлөрүнө байланыштуу болгондугу түшүнүктүү. Чыгарманын мындайча аталышы символдук атоо болуп, шагын сындыруу, назарыш сындыруу, руху кайтуу элдин мизинин кайтышы дегенди билдирет. Бул кийинки замандарда да уланды, эл толук эркиндикке чыга албады, эгемендүүлүккө чейин ушундай болуп келди.

Тарыхый романдын образдар системасы көп тармактуу, татаал, анда тарыхый жашап өткөн каармандар (Нүзүп, Кудаяр, Исхак, Эр Эшим ж.б.), прототиби бар каармандар (Бекназар, Жаркын айым ж.б.) жана ойдон чыгарылган каармандар (Абил бий, Сарыбай ж.б.) болуп жүз сексенден ашуун каармандар бар экендиги белгилүү. Жалпысынан чыгармада мамлекеттик, улуттук, этнос аралык мамилелер, кырдаалдар камтылат [2].

Романдын кыргыз кесипкөй адабиятындагы тагдыры тууралуу адабий сынчы К. Даутов чыгарма советтик идеологиянын цензурасынын кылыч мизине коюлуп, эки жолу талкууланып чабуулга кабылып, эки жолу сынып түшүп, кайра бүтөлүп, эки жолу калыбына келгендигин белгилейт [1.76].

Корутундулап айтканда, 1960-жылдардагы прозада стилдик-жанрдык изденүүлөрдүн ар түрдүүлүгү, сапатык кубулуштары менен айырмаланган кыргыз прозасында тарыхый жанрды толук сапаттуу чыгармачылык деңгээлге алып чыккан чыгарма Т.Касымбековдун “Сынган кылыч” романы болду. Тарыхый роман XVIII-XIX кылымдардагы кыргыз элинин турмушу, башка элдер, мамалекеттер менен байланышы, өз эркиндиги үчүн күрөшүн көркөм панорамада, татаал сюжеттик коллизияда бергендиги менен айрымаланат. Ошентип кыргыз кесипкөй адабиятында алгачкы жолу нукура тарыхый романдын үлгүсү жаралды. Жазуучунун кыргыз тарыхын мыкты билгени аны көркөм чындыкка айландыруудагы чеберчилиги жогорку деңгээлде экендиги талашсыз. Бул жылдары кыргыз адабиятында тарыхый, психологиялык, панорамалуу-социалдык чыгармаларга басым жасалгандыгын баамдоого болот. Кыргыз тарыхына кызыгуу, анын түрдүү доорлордогу өнүгүүсүн чечмелеп жазуу кесипкөй тарыхчыларды эле эмес, коомдун түрдүү катмарларынын өкүлдөрүн кызыктырып жаткан учурда тарыхый роман жанры окурмандарга актуалдуу жанр катары кала берери шексиз. Реалисттик методдо жазылган “Сынган кылыч” романы баштаган XX кылымдын көрүнүктүү чыгармалары дагы далай мезгилдерге чейин китеп текчеден түшпөй, талкуу жарата берери ачык.

Колдонулган адабияттар:

1. Даутов К. Терендиктер жана бийиктиктер: Макалалар. – Ф.: Адабият, 1991.
2. Касымбеков Т. Сынган кылыч. – Б., 1998.
3. Кыргыз адабиятынын тарыхы. 7-т. - Б., 2012.
4. Уэллек Р., Уоррен О. Адабият теориясы. – Шинжаң “Манас” изилдөө борбору. Үрүмчү, 2016.
5. Храпченко М.Б. Художественное творчество. Действительность. Человек. – М.: Советский писатель, 1978.